

Репрезентація лексеми *книга* в німецько- та україномовних цитатах відомих людей

Г. С. Палиця

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка м. Дрогобич, Україна
Corresponding author. E-mail: gpalysya73@gmail.com

Paper received 18.02.20; Accepted for publication 04.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-225VIII67-11>

Анотація. Стаття розкриває особливості функціонування лексеми *книга* в німецько- та україномовних цитатах відомих людей. У ній представлено цитату як спосіб існування інтертекстуальності, одиницю, що відображає співвідношення мови та культури. Окреслено, що подвійна функція книги як центрального засобу передачі смислів певної культури, з одного боку, та як навчального засобу, з іншого, знаходить відповідне відображення і в досліджуваних німецько- та україномовних цитатах відомих людей. Спільним для двох значень є оцінний характер цитат, виражений імпліцитно та експліцитно. Поширеним засобом образності в цих одиницях є метафора, зокрема, антропоморфна, внаслідок чого досліджуваному компоненту *книга* надаються людські якості, людська поведінка, а також її різновид – персоніфікація.

Ключові слова: *інтертекстуальність, цитата, аксіологічність, антропоморфна метафора, зоометафора, персоніфікація.*

Вступ. В останні десятиріччя все частіше акцентується увага на мові не як на засобі спілкування та пізнання, а як на культурному кодї нації, що здійснює вплив на свідомість представників певної лінгвокультурної спільноти через залучення лінгвокультурного коду. Одним зі способів відображення безперервного процесу взаємодії текстів і світоглядів у широкому контексті світової культури є інтертекстуальність. «Вона реалізується як включення до тексту або цілих інших текстів, або їх фрагментів у вигляді цитат, алюзій і ремінісценцій, або навіть інших мовних вкраплень, що контрастують за стилем із текстом-реципієнтом» [2, с. 1]. Цитата як один із способів існування інтертекстуальності є компонентом мовної свідомості народу, одиницею, що дозволяє усвідомити людські життєві цінності засобом мови за допомогою культурної пам'яті [3, с. 297]. Відтак цитата є лінгвокультурною одиницею, фактом співвідношення мови та культури, її функціонування вимагає відповідної «культурної компетенції», «фонових знань». Недостатній запас «фонових знань» веде до не(до)розуміння адресатом смислу тексту чи неправильного вживання цитати, яке може призвести до спотворення її змісту, і, відповідно, змісту тексту, в який вона вводиться [1, с. 6]. Масово вживані, відомі цитати запозичуються з добре відомих текстів, знання яких складають когнітивну базу будь-якого учасника спілкування.

Цитати використовуються у різних функціональних стилях, реалізуючи ту чи ту комунікативну мету автора, що цитує. Як правило, введення «чужого» слова в текст відбувається з метою підтвердження, розширення думки, надання їй більшої ваги, авторитетності, чи, навпаки, – для її спростування. Оскільки цитати являють собою за формою влучний, виразний виклад думок, вони закарбовуються в пам'яті, слугуючи в багатьох випадках дороговказом на все життя. Цитата прикрашає мовлення, робить його більш наочним, засвідчує начитаність і освіченість того, хто її використовує. Одним словом, вона збагачує як формальний, так і змістовний бік мовлення, її головною характеристикою є очевидне спрямування на реципієнта тексту. Із цих міркувань завжди доцільним є влучне використання цитат як у текстах, так і різних

типах дискурсу, оскільки мова – не просто засіб спілкування, а найперше засіб впливу.

Короткий огляд публікацій з теми. Інтерес до явища цитатності на сьогоднішній день постійно зростає. Зокрема цитатність в поетичному тексті досліджувалася Г. Сютою, у текстах мас-медіа – С. Сметаніною, у політичному дискурсі – А. Чудіновим і т.д. Семантичний аспект цих синтаксичних утворень залишався поза увагою дослідників. Окремі аспекти вербалізації концептів, що входять у концептосферу *інтелектуальна діяльність*, були висвітлені нами у наших попередніх наукових розвідках.

Мета. Мета статті полягає в описі особливостей експлікації поняття *книга* в німецько- та україномовних цитатах відомих людей.

Матеріали та методи. Матеріалом дослідження слугували німецько- та україномовні цитати відомих людей, отримані внаслідок суцільної вибірки з таких словників: 1. Капелюшний А. О. Енциклопедія афоризмів, крилатих фраз, цитат «Журналістика – це творчість і ремесло»: Близько 19200 висловів 3300 авторів. – Львів: ПАІС, 2011. – 960 с. 2. Duden. Zitate und Aussprüche / [2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage hrsg. von der Dudenredaktion]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – В. 12. – 960 S., а також інтернет-ресурсів.

Методи дослідження. Для проведення дослідження нами були використані такі методи: описовий – для відбору та інтерпретації фактичного матеріалу; компонентний аналіз – для аналізу семантики компонентів цитати; метод суцільної вибірки – для добору ілюстративного матеріалу.

Результати та їх обговорення. Загальноприйнятим є розуміння книги як джерела знань і духовного збагачення людини, її інтелектуального росту, скарбниці мудрості та досвіду людства, що накопичувалися тисячоліттями. Сказане знаходить підтвердження і в енциклопедичній літературі, де книга окреслюється теж з двох боків, а саме: 1) як “[...] zentrales Medium der Kommunikation in Schriftkulturen, wesentlich auch für Überlieferung des als bewahrenswert definierten Sinnvorrats einer Kultur [...]”; 2) як “[...] Indikator für

Bildungsmöglichkeiten und –aspirationen” [7, с. 124-125]. Книга стає центральним компонентом цитат, тому що органічно вплітається в канву цитати як одиниці, що «підключає» увагу до вічних тем, устійнених у національній чи світовій культурній традиції та пов'язаних із ними асоціацій...»[6, с. 28]. Цитати про книгу проєктуються теж не лише на сферу інтелектуальної діяльності, в рамках якої книга є джерелом фахових знань, але й на царину повсякденного життя, де вона є читивом «для душі».

Цитата – культурно-аксіологічна одиниця, що активізує у свідомості реципієнта когнітивно-емоційні та аксіологічні структури, які формують смислове поле текстів культури, спільне і для автора, і для читача [5, с. 13]. Досліджувані тексти містять як імпліцитно, так і експліцитно виражену оцінку аналізованого феномена. У контексті представлення книги як невід'ємного атрибуту повноцінного функціонування людини загалом логічною є наявність у досліджуваних мовах цитат, що окреслюють її роль і важливість, порівн.: укр.: *Книга створює сенс, а сенс потім створює життя* (Р. Барт) [9, с. 30]; *Без книг ми б залишилися дикунами* (К. Гельвецій) [9, с. 34]; нім.: *Wer zu lesen versteht, besitzt den Schlüssel zu großen Taten, zu ungeträumten Möglichkeiten, zu einem berauschend schönen, sinnerfüllten und glücklichen Leben* (А. Huxley) [12, с. 788]. У великій кількості досліджуваних одиниць компонент *книга* корелює з іменником *душа* та похідними від нього одиницями. І це не випадково: саме книга є джерелом духовного збагачення, вона дає поживу для душі, тому в якості складових цитат із цим концептом уживаються слова укр.: *душа, духовний*, нім.: *Seele* тощо, порівн.: укр.: *Якщо пошукаєш у книгах мудрості уважно, то знайдеш велику користь для душі своєї* [9, с. 38]; нім.: *Lesen stärkt die Seele* (А. Voltaire) [13].

У німецько- та україномовних цитатах відомих людей книга широко представлена як засіб навчання та джерело фахових знань, порівн.: укр.: *У книгах мудрість усіх наук – то ж читай і вчись по них!* (А. Кунабаєв) [8]; нім.: *Die eigentliche Universität unserer Tage ist eine Büchersammlung* (Т. Carlyle) [13]. Однак, серед досліджуваних має місце цитата українського автора, в якій книга як засіб навчання ставиться під сумнів, наприклад, укр.: *У книгах мало науки – в них лише довідка про науку* (О. Воля) [9, с. 34]. Водночас відомі особистості акцентують свою увагу на факті, що книги як засіб навчання, на жаль, мають менше прихильників щодо книг, які читаються «для душі», наприклад, укр.: *Люди завжди дужче любитимуть книги, які їх хвилюють, ніж книги, які їх навчають. Нудьга для них важча за невігластво, тому вони віддають перевагу задоволенню бути схвильованим, а не задоволенню бути навченим* (Ш. Дюбо) [9, с. 36]. З іншого боку, наголошується і на тому, що книга є головним, але не єдиним засобом у навчальному процесі, наприклад, укр.: *Вивчення книг – це навчання, практичне застосування вивченого – також навчання, та ще й при цьому набагато важливіший вид навчання* (М. Цзедун) [9, с. 428].

Особливо багато говориться в цитатах про виховну роль книги, порівн.: укр.: *Книга є учитель[...] і вчить, як боротись за краще і будувати вільне щасливе*

життя (В. Блакитний) [8]; нім.: *Bücher begleiten uns durch unser Leben. Sie sind Mittel unserer Menschwerdung, sie vertiefen unser Bewusstsein* (R. Piper) [13]; *Das Lesen fördert die Identitätsentwicklung des Kindes; es hilft ihm, die Sichtweisen anderer Menschen zu verstehen, es lehrt den spielerischen Umgang mit Sprache; es eröffnet die Möglichkeit, in der Parallelwelt des Buches Prüfungen zu bestehen, die man auch in der wirklichen Welt fürchtet* (S. Gaschke) [13].

У низці цитат досліджуваних мов концепт *книга* розкривається в негативному контексті, що ілюструють приклади, порівн.: укр.: *Ми надто багато живемо в книгах і недостатньо в природі* (А. Франс) [10]; нім.: *Es ist wichtiger in den Menschen zu lesen als in den Büchern* (F. de La Rochefoucauld) [12, с. 677]; *Der Umgang mit Büchern führt zum Wahnsinn* (Erasmus von Rotterdam) [13]. Відомі особистості, представники різних культур, як освічені люди, критично ставляться до книги, тому зустрічаємо цитати, в яких якість деяких книг ставиться під сумнів, порівн.: нім.: *Einst war die Seltenheit der Bücher den Fortschritten der Wissenschaft nachteilig. Jetzt ist es deren Überzahl, die verwirrt und eigenes Denken verhindert* (К. J. Weber) [12, с. 677]; укр.: *Ми, по суті, навчаємося в тих книгах, які не спроможні оцінити. Авторів книг, яку ми можемо оцінити, варто було б учитися в нас* (Й. В. Гете) [9, с. 54]. Зауважимо, що в жодній із наведених цитат автори не висловлюються категорично, тому вони вдаються до порівняння, демонструючи певного роду градацію книг за якісним критерієм. У ролі мовних засобів у цих цитатах використовується протиставлення, що експлікують одиниці з антонімічним значенням, як от: нім.: *einst – jetzt*; укр.: *частково- цілком; можемо – не можемо* і т.д.

Книга уточнюється за допомогою різних аксіологічних компонентів. Із аксіологічних компонентів із позитивним значенням зустрічаються в досліджуваних мовах такі: укр.: ‘добра’: *Добра книга – це струмочок, яким у людську душу вливається добро* (Ф. Абрамов) [10]; ‘правдива’: *Кожна правдиво написана книга – це внесок у загальний фонд знань* (Е. Гемінгвей) [10];

‘чудова’: *Чудову книгу ми читаємо кожного разу ніби заново* (Ю. Олеша) [8]; нім.: ‘schön’: *Ein schönes Buch ist wie ein Schmetterling. Leicht liegt es in der Hand, entführt uns von einer Blüte zur nächsten und lässt den Himmel ahnen* (Lao-Tse) [11]; ‘gut’: *Die Bekanntschaft mit einem einzigen guten Buch kann ein Leben ändern* (M. Prévost) [12, с. 677].

Аксіологічні компоненти з негативним значенням представлені таким чином: укр.: ‘погана’: *Погані книги можуть зіпсувати нас, як і погані товариші* (Г. Філдинг) [9, с. 40]; нім.: ‘schlecht’: *Es gibt keinen schlimmeren Räuber als ein schlechtes Buch* (Italienisches Sprichwort) [13].

З метою підсилення аксіологічності в цитатах досліджуваних мов уживається низка засобів, а саме:

1) найвищий ступінь порівняння прикметника, порівн.: нім.: *Das beste Buch ist das, welches dem Leser seinen eigenen Reichtum fühlbar macht* (W. Bonsels) [13]; *Die nützlichsten Bücher sind die, die den Leser anregen, sie zu ergänzen* (А. Voltaire) [13]; *Auch das schlechteste Buch hat seine gute Seite: die letzte*

(O. J. James) [13]; укр.: *Найкорисніші ті книги, які змушують читача доповнювати* (А. Вольтер) [10];

2) протиставлення у досліджуваних мовах компонентів, які узгоджуються з семантичними індексами *добрий / поганий*, наприклад: нім.: *So etwas wie moralische oder unmoralische Bücher gibt es nicht. Bücher sind gut oder schlecht geschrieben. Weiter nichts* (O. Wald) [13]. В одній із україномовних цитат спостерігається це протиставлення дієсловами, у якому книга подається у вигляді страви. Дієслова, що виражають міру насичення людини цією стравою, а саме *скуштувати, проковтнути розжувати і перетравити*, ілюструють різний ступінь цінності книги, наприклад: *Є книги, які треба тільки скуштувати, є такі, які найкраще проковтнути, і лише деякі варто розжувати і перетравити; інакше кажучи, одні книги варто прочитати лише частково, інші – без особливого старання й лише деякі – цілком і уважно* (Ф. Бекон) [9, с. 36];.

Однією з важливих ознак цитат, присвячених книгам, є образність. Засоби образності роблять цитати яскравими, експресивними, розкривають нові аспекти досліджуваного феномену. Поширеним засобом, що використовується авторами в цитатах, є метафора. Широке використання антропоморфних метафор – наслідок антропометричності мови, згідно з якою людина є мірилом усіх речей. Відтак у цитатах книга володіє людськими якостями, характеризується людською поведінкою, вона – *товариш, учитель і наставник, чарівниця, злодій*, порівн.: укр.: *Книга – це чарівниця. Книга змінила світ. У ній пам'ять людського роду, вона – рупор людської думки* (М. Морозов) [8]; нім.: *Ein Buch ist ein Freund, der deine Fähigkeiten aufdeckt, es ist ein Licht in der Finsternis und ein Vergnügen in der Einsamkeit; es gibt und nimmt nicht* (M. Ibn Esra) [13]; *Es gibt keinen schlimmeren Räuber als ein schlechtes Buch* (Italienisches Sprichwort) [13].

Значним ступенем образності володіють цитати з зооморфними метафорами, у яких книга порівнюється зі знаками концептуальних сфер “тварина”, “птах”, наприклад: укр.: ‘книга – це птах’, ‘сторінки – крила’: *Розгорнута книга нагадує птаха в польоті, є в цьому щось хвилююче і значуще. Розгорнута книга – як розпростерті крила. Я заглиблююся в неї і відчуваю, що крилатію сам. Крила книги – мої крила* (В. Базилевський) [8]; нім.: ‘Buch – Tierchen’, ‘Seiten – Kiefern’: *Ein Buch, wenn es so zugeklappt liegt, ist ein gebundenes, schlafendes Tierchen, welches keinem was zuleide tut. Wer ihm die Nase nicht gerade zwischen die Kiefern steckt, den beißt es auch nicht* (W. Busch) [13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакина А.Д. Специфика семантики цитаты (на материале русского и английского языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.0209 – «Теория языка», Орел, 2007, С.1.
2. Дегтярєва І.О. Інтертекстуальність як спосіб індивідуального текстотворення Ю. Іздрика // [Режим доступу]: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine68-69-3.pdf>
3. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом, 1994, №1, С. 73-76.
4. Сереброва С. Интертекстуальность масс-медийных текстов: мода или потребность времени? // Культура речи, 2009, Вып. 13, С. 325-336.

Широко застосовується в досліджуваних одиницях і такий вид метафори, як персоніфікація, суть якої полягає у використанні антропоморфних знаків концептуальної сфери “людина” щодо позначення книги, яка належить до неживих предметів. Ця стилістична фігура теж сприяє образності в цитатах, порівн.: укр.: *У книгах закладено особливу чарівність: книги викликають у нас насолоду, вони розмовляють з нами, дають нам добру пораду, вони стають живими друзями для нас* (Ф. Петрарка) [8]; нім.: *Bücher haben Ehrgefühl. Wenn man sie verliert, kommen sie nicht mehr zurück* (T. Fontane) [13].

Серед неживої природи низка об'єктів також слугує джерелом метафоричного переосмислення, що ширше розкриває грані книги, її суть і призначення. Наведемо деякі приклади: укр.: ‘джерело’, ‘сховище’, ‘скарбниця’: *Книга – скарбниця знань. Книга – сховище великого людства. Книга – невичерпне джерело високої естетичної насолоди, глибоких роздумів* (Б.М. Польовий) [8]; нім.: ‘Teppich’, ‘Hülle’, ‘Axt’, ‘Spiegel’: *Bücher sind fliegende Teppiche ins Reich der Phantasie* (J. Daniel) [13]; *Bücher sind die Hüllen der Weisheit, bestickt mit den Perlen der Worte* (M. Ibn Esra) [13]; *Ein Buch muss die Axt für das gefrorene Meer in uns sein* (F. Kafka) [12, с. 677]; *Ein Buch ist ein Spiegel, wenn ein Affe hineinsieht, so kann kein Apostel herausgucken* (G. Ch. Lichtenberg) [12, с. 677].

Деякі цитати є видозміненими приказками, афоризмами про книгу. Вони, як правило, містять елементи гумору, іронії, наприклад, укр.: *Книга – джерело знань, скарг і пропозицій* (І. Іванюк) [9, с. 36]. Для її правильного розуміння потрібні «фонові знання», тобто знання відповідних українських реалій, що забезпечить її адекватне сприйняття та розуміння.

Висновки. Проаналізовані німецько- та україномовні цитати представляють книгу здебільшого в позитивному світлі як скарбницю духовності, культури, мудрості та джерело знань. Переважна більшість цитат характеризується аксіологічністю, здебільшого теж позитивною. Для підсилення аксіологічності в окреслених одиницях використовується протиставлення, найвищий ступінь порівняння прикметника. Іменник *книга* в німецько- та україномовних цитатах часто реалізується образно засобом метафори. Найбільш поширеним є вживання стосовно досліджуваного концепту антропоморфної метафори та персоніфікації як її різновиду, що узгоджуються з антропометричною парадигмою мови.

5. Сорокин Ю.А. Цитаты как знаки прецедентных текстов // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Ред. В.В. Красных, А. И. Изотов. - М., Филология, 1997, Вып. 2, С. 13-25.
6. Сютя Г.М. Функції цитати в поетичному тексті: теоретичні та практичні аспекти (I) // Українська мова, 2014, № 3, С.21-30.
7. BELTZ Lexikon Pädagogik / hrsg. von H.–E. Tenorth und R. Tippelt, Weinheim, Basel, Beltz Verlag, 2007. S. 204-211.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Афоризми та крилаті вислови про книгу // [Режим доступу]: <http://biblio.lib.kherson.ua/aphorisms-and-famous.htm>.
9. Капелюшний А. О. Енциклопедія афоризмів, крилатих фраз, цитат «Журналістика – це творчість і ремесло»: Близько 19200 висловів 3300 авторів, Львів, ПАІС, 2011, с. 36.
10. Цитати і афоризми // [Режим доступу]: <http://tsitaty.blogspot.com/2012/05/tsytaty-pro-knyhy-i-chytannya.html>
11. Aphorismen, Zitate, Sprüche und Gedichte // [Режим доступу]: <http://www.aphorismen.de/suche?text=Buch&seite=6>
12. DUDEN. Zitate und Aussprüche / [2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage hrsg. von der Dudenredaktion], Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, Dudenverlag, 2002, B. 12, S. 677.
13. Zitate zu Büchern und übers Lesen // [Режим доступу]: <https://lesenacht.wordpress.com/zitate-ubers-lesen/>.

REFERENCES

1. Bakina A.D. Specificity of semantics of quotation (based on Russian and English languages): author. diss. ... cand. filol. sciences: special. 10.0209 - "Theory of Language", Oryol, 2007. P.1.
2. Degtyarova I.O. Intertextual nature of the method of individual creation of texts // [Access mode]: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine68-69-3.pdf>
3. Kostomarov V. G. How texts become precedent // Russian language abroad, 1994, No. 1. P. 73-76.
4. Serebrova S. Intertextuality of media texts: fashion or the need of time? // Culture of speech, 2009, I. 13. P. 325-336.
5. Sorokin Yu. A. Quotations as signs of precedent texts // Language, consciousness, communication: Sat. Articles / Ed. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov, M, Philology, 1997, I. 2. P. 13-25.
6. Syuta G.M. Functions of citations in poetic text: theoretical and practical aspects (I) // Ukrainian language, 2014, No. 3. P.21-30.
7. BELTZ Lexicon Pedagogy / ed. by H.-E. Tenorth and R. Tippelt, Weinheim, Basel, Beltz Verlag, 2007. P. 204-211.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

8. Aphorism about the book // [Access mode]: <http://biblio.lib.kherson.ua/aphorisms-and-famous.htm>.
9. Kapelyushny A. O. Encyclopedia of aphorisms, quotes "Journalism is hte creativity and craft": About 19200 expressions, 3300 authors, Lviv, PAIS, 2011. P. 36.
10. Quotations and aphorisms // [Access mode]: <http://tsitaty.blogspot.com/2012/05/tsytaty-pro-knyhy-i-chytannya.html>
11. Aphorisms, quotes, sayings and poems // [Access mode]: <http://www.aphorismen.de/suche?text=Buch&seite>
12. DUDEN. Quotations and statements / [2nd, revised and updated edition ed. from the Duden editorial office], Mannheim; Leipzig; Vienna; Zurich, Dudenverlag, 2002, B. 12. P. 677.
13. Quotes about books and reading // [Access mode]: <https://lesenacht.wordpress.com/zitate-ubers-lesen/>.

Representation of lexeme *book* in German and Ukrainian quotations of famous people

G. S. Palytsya

Abstract. The article reveals the peculiarities of lexeme *book* functioning in the German and Ukrainian quotations of famous people. It presents a quote as a way of existence of intertextuality, as a unit that reflects the relation between language and culture. It is emphasized that the double function of the book as the central means of transmitting the meanings of a particular culture, on the one hand, and as a teaching tool, on the other, is also reflected in famous German and Ukrainian quotations of famous people. Common to the two meanings is the evaluative nature of the quotations, expressed implicitly and explicitly. A common means of imagery in these units is the metaphor, in particular, anthropomorphic, resulting in the study component *book* being given human qualities, human behavior, as well as its kind – personification.

Keywords: *intertextuality, citation, axiologicality, anthropomorphic metaphor, zoometaphor, personification.*